

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**ОЗНАЧАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.**

Кваліфікаційна робота
студентки 6 курсу
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «українська мова та література, українська як іноземна»
Потеряйко Таїсії Геннадіївни
Науковий керівник:
Філон Микола Іванович,
кандидат філологічних наук,
доцент

Харків – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АНАЛІЗУ ОЗНАЧАЛЬНОГО ПРОСТОРУ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ	5
1.1. Поняття про барокову поезію	5
1.2. Мовні особливості барокової поезії	8
1.3. Поняття про епітет та означальний простір	11
РОЗДІЛ 2 СПЕЦИФІКА ОЗНАЧАЛЬНОГО ПРОСТОРУ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.	16
2.1. Епітетні парадигми ключових образів барокової поезії	16
2.2. Стрижневі епітети української барокової поезії	27
РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІТЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ	39
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Епоха бароко є яскравим і виразним явищем в українській літературі. Інтерес до різноаспектного вивчення літератури епохи бароко зберігається протягом тривалого часу. Вагомий внесок в опис і дослідження барокової епохи зробили такі дослідники, як Дмитро Чижевський [45], Валерій Шевчук [48; 49], Д. С. Наливайко [28], Б. С. Криса [19], Д. В. Степовик [39], А. В. Виговська [5], О. Ю. Матушек [22]. Дослідженням мовних особливостей барокової літератури присвятили свої роботи Л. О. Андрієнко [1], К. М. Гулий [10], І. Г. Гуцуляк [11]. Вивчення художніх означень в староукраїнській поезії здійснила А. А. Дем'янюк [12].

Актуальність обраної теми зумовлена, по-перше, необхідністю виявити специфіку означального барокової поезії означеного періоду як релевантного складника староукраїнської художньої картини світу; по-друге, з'ясувати особливості відображення в означальному просторі базових ціннісних складників художньої свідомості барокових поетів; по-третє, схарактеризувати поетикальні властивості художніх означень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано в науковому семінарі М. Філона, доцента кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відповідно до планової наукової теми кафедри «Аналіз системи рівнів української мови XVII–XXI століть».

Мета роботи – визначити художньо-семантичне поле означень і дослідити структурно-семантичні й функційні особливості епітетики української барокової поезії першої половини XVII ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

✓ Вивчити наукові роботи, присвячені дослідженню мовних особливостей української барокової поезії, визначенню і дослідженню поняття про художнє

означення та означальний простір а також поняття про символ і його функційні особливості.

✓ Виокремити в бароковій поезії художні означення разом з означуваними словами й проаналізувати їхні функційно-семантичні особливості.

✓ Виділити ключові слово образи разом з означальними словами і дослідити їхні семантико-стилістичні особливості.

Матеріалом дослідження стали вірші датовані першою половиною XVII ст., що вміщені в збірнику «Українська поезія: Кінець XVI – початок XVII ст. / Упорядн. В.П.Колосова, В. І. Кречотень. К., 1978» [44]. Всього до аналізу залучено тексти п'ятнадцяти барокових поетів. Методом суцільної вибірки сформовано словник епітетних слововживань, що нараховує понад 500 слів.

Об'єктом дослідження є художні означення української барокової поезії першої половини XVII ст.

Предмет дослідження – функційно-семантичні особливості художніх означень барокової поезії першої пол. XVII століття

Методи дослідження. З огляду на специфіку обраної теми методами дослідження є описовий, семантико-стилістичного та контекстного аналізу.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні і здійсненні аналізу означального простору української барокової поезії першої пол. XVII ст. У роботі досліджено семантичні особливості художніх означень, а також виявлено і описано особливості їх уживання.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання опрацьованого матеріалу при укладанні курсів з української мови, літератури і стилістики, при укладанні поетик, а також при порівняльному мовностилістичному та літературознавчому аналізі означального простору української поезії різних часів для створення картини зміни епітета як тропа.

Структура роботи. Структура дослідження визначається його метою й завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження — 45 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АНАЛІЗУ ОЗНАЧАЛЬНОГО ПРОСТОРУ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ

1.1. Поняття про барокову поезію

Бароко – стиль європейського мистецтва, що зародився в Італії та прийшов на зміну Ренесансу у другій половині XVI століття. Проникнення бароко в українське мистецтво, зокрема літературу, вчені, пов'язують із Берестейською церковною унією 1596 року [39].

Єдиного погляду щодо хронологічних меж епохи бароко в Україні серед учених немає. Різні періодизації подають такі дослідники, як П. Білоус, В. Кречотень, Д. Чижевський, О. Мишанич, Д. Степовик, В. Шевчук [3; 18; 46; 25; 39; 48]. Загально визнано, що в Україні бароко зародилось у кінці XVI ст. і проіснувало до кінця XVIII ст. Окрім загальних хронологічних меж, епоху бароко також поділяють на періоди: раннє бароко (перша третина XVII ст.), зріле бароко (30-ті роки XVII ст. – 10-ті роки XVIII ст.) і пізнє бароко (20-ті – 90-ті роки XVIII ст.) [15].

Об'єктом нашого дослідження стали поетичні твори раннього бароко. Літературне мистецтво цього періоду в переважній більшості зосереджувалось довкола релігійної полеміки між православними і уніатами. Значною мірою ця дискусія розвивалась у формі памфлетів, публіцистичних послань і богословських трактатів. Проте в цей час митці почали активно послуговуватись і віршованими формами.

На розвиток тогочасної літератури значною мірою впливали події в релігійному житті. Полемісти і представники духовенства шукали і розробляли нові способи ефективно донести свою позицію як до опонентів з числа церковної еліти, так і для широкого загалу. Таким чином постав значний пласт давньої української літератури, який об'єднують під назвою барокова поезія. В

стилі бароко, його вишуканості, контрастності, схильності до широкої метафоричності і символізму тогочасні митці знаходили натхнення до утворення нових поетичних жанрів і розробки різних, насправді, не тільки суто релігійних тем. Так В. Кречотень виділяє чотири жанрово-тематичні групи творів:

1. Поезія духовна, релігійно-філософська, церковно-панегірична, полемічно-публіцистична. Жанрово-стильове розмаїття такої поезії досить широке: від гімну чи оди до бурлескних фольклоризованих напівпародій.
2. Етикетна поезія – вірші, призначені для виголошення на різних урочистих подіях, присвячені поважним особам. Це здебільшого орації і панегірики, посвяти і поминальні плачі.
3. Вірші громадсько-політичного змісту. Це вірші про сучасність та важливі історичні події, висвітлені із соціально-політичних позицій.
4. Поезія індивідуального життя, інтимних почуттів і переживань, породжених не взаєминами між людиною і Богом [18].

Стиль бароко формувався в системі естетичних уявлень відповідної епохи, які знайшли своє відображення в барокових витворах мистецтва, зокрема і літературі. До загальних естетичних рис бароко можна віднести:

1. Суб'єктивізм. Перш за все це стосується індивідуального розуміння краси. Вона перестає сприйматись як об'єктивна вартість речей і явищ.
2. Динамізм. Реальність сприймається як невинний рух. Почуття стабільності руйнується через чисельні війни і суспільні потрясіння. Утверджується думка про швидкоплинність і марність буття.
3. Символізм. Символ – це образ з надміром значень, для кого характерна багатозначність і широке коло інтерпретацій. Символи дозволяють здійснювати певний зв'язок між різними сферами мистецтва.
4. Метафоричність. В естетиці бароко увесь світ сприймається як певна ілюзія, елементи якої – символи та алегорії – потребують витлумачення. Складний метафоризм бароко ґрунтується на необхідності несподіваного

сполучення далеких одна від одної ідей, образів і уявлень, здатного вражати уяву.

5. Театральність. Світ сприймається як театр, а люди в ньому, відповідно, - актори, змушені до лицемірства. Уподібнення художнього світу до театру спричиняє насиченість творів гіперболами, від яких не вимагається зовнішньої правдоподібності. Таким чином митці дистанціювали свій художній світ від реалій повсякденності.
6. Ерудиція. Автор барокового тексту намагається залучити до своїх творів систему наукових знань, сюжетів, деталей, аби відтворити хаос і упорядкованість світу.
7. Кодовість. Бароковий твір неодмінно містить в собі певний прихований, таємничий зміст. Як зазначає А. В. Михайлов: «Таємна ж поетика бароко звернена не до читача, а до онтології самого твору, котрий може й навіть повинен створювати своє *друге дно*, такий глибинний шар, до якого відсилає твір *сам себе* – як якийсь вигляд-зведення, що репрезентує світ» [24], [15].

І. Г. Гуцуляк у роботі «Мовостиль українського бароко» наводить такі визначні риси барокового мистецтва в Україні: 1) метафоричність, 2) контрастність, 3) складність, 4) динамізм, 5) інтерес до містики, чогось надзвичайного, що знаходиться поза межами людської свідомості, 6) теоцентризм, 7) пристрасть до пишної образності, 8) кончетизм (концептизм), 9) поєднання традицій Середньовіччя і Відродження, 10) поєднання античних та християнських образів, мотивів, 11) поєднання релігійних та світських мотивів, 12) багатозначність барокової символіки, 13) недотримання і навіть порушення правил і канонів поетики, 14) риторичність, 15) життєрадісний, оптимістичний характер поезії, 16) емоційність, 17) багатомовність. Три останні риси, за словами дослідниці, властиві тільки українській бароковій поезії [11: 12–13].

Отже, формування української барокової поезії починається наприкінці XVI ст. Розвиток поетичного мистецтва бароко стимулювався, перш за все, тогочасними подіями в релігійному та суспільно-політичному житті, зокрема

церковною унією 1596 року. Барокові митці орієнтувались на європейський культурний контекст, творили в межах загальних естетичних рис тогочасної епохи, однак, тим не менш, українська барокова поезія набула і власних національних рис, таких як життєрадісний, оптимістичний характер поезії, емоційність, багатомовність. Жанрово-тематичні групи поезій досить широкі: від духовних, полеміко-публіцистичних творів до поезії індивідуального життя, інтимних переживань.

1.2. Мовні особливості барокової поезії

Суспільно-політичні події того часу неодмінно впливали на культуру, зумовивши багатомовність української барокової поезії, що є однією з її визначальних рис. До XVI ст. в Київській державі були дві літературні мови – церковнослов'янська та староруська або просто руська (своєрідний синтез церковнослов'янської та народно-розмовної української). У XVI ст. на основі руської мови литовського зразка, церковнослов'янської та народної української утворюється книжна українська мова, яку ще називають «простою». Традиційно вважається, що проста мова – один із різновидів староукраїнської. Тогочасні автори нерідко послуговувались церковнослов'янською мовою для написання творів, адже в той час східнослов'янське духовне життя зазнавало впливу католицизму, і тому церковнослов'янська мова розглядалась як певний інструмент у боротьбі за національну самобутність українського народу з польсько-шляхетським католицизмом і, відповідно, латиною. Завдяки підвищенню авторитету церковнослов'янської мови, її елементи, зокрема граматичні, широко проникали у староукраїнську мову. Наприклад, «форми називного відмінка множини іменників чоловічого роду на *-й*, причому кінцеві [к] і [г] основи чергуються відповідно з [ц'] і [з'] (*єретици, отступници, врази*), прикметникові форми без проміжного /j/ у закінченнях (*чловєчаа, святаа*), форми родового відмінка однини на *-аго* (славимаго)', значно частіше,

ніж у діловій і конфесійній мові, використовуються форми аориста (*воста, прозябе, обр^тохомь, принесохомь*) [35: 17]. В. М. Русанівський вказує, що значна частина церковнослов'янізмів, уже адаптованих на українському ґрунті, проникла і в художній стиль староукраїнської літературної мови. Автори віршів намагались писати церковнослов'янською мовою, але оскільки в той час вона не була в усному вжитку, то вони так чи інакше переходили на староукраїнську мову [35: 70].

Однак церковнослов'янська і староукраїнська не єдині мови, якими послуговувались в ті часи автори писемних творів. Досить великий масив творів написаний польською та латинською мовами. Це також пов'язано з політичною ситуацією в ті часи, адже значна частина українських земель знаходилась у складі Речі Посполитої. Відповідно, частина української інтелігенції, переважно шляхтичі, отримували освіту польською мовою і латинською, як мовою католицизму. Навіть ті автори, що писали староукраїнською мовою часто використовували полонізми, проте ця тенденція не набула подальшого розвитку в становленні української мови. Також під час розгортання релігійної полеміки українським полемістам враз у раз доводилось переходити на польську через те, що інакше їхні опоненти могли б просто нічого не зрозуміти.

Мовна ситуація в ті часи була настільки неоднорідною, що, як зазначає Д. Чижевський, стиль та мова в різних групах творів, що належать до того самого ґатунку сильно варіюється: «Так світська та духовна епіграма одрізняються дуже значно мовою; в той час як світська епіграма часто наближується до народної мови, іноді приймаючи до себе певні полонізми, духовна епіграма приблизно того самого часу вживає по можливості чистої «церковної», слов'янської мови. В той час як духовний емблематичний вірш пишеться церковною мовою української редакції, геральдичний «гербовний вірш» припускає певні лексичні полонізми, ба, може, вимагає їх» [46: 243].

Отже, мовна ситуація в тогочасній літературі досить непроста. В. Шевчук зробив спробу систематизувати тогочасну мовну картину і виділив п'ять її

рівнів: на найвищому рівні – елітарному – латинська, якою писались наукові теоретичні твори і «висока» поезія. На другому рівні – книжна українська і польська, які використовували для написання літописів, хронік, філософських творів, драм, поезії високого звучання. На третьому рівні, переважно в конфесійній сфері, використовувалась церковнослов'янська. На четвертому рівні – мова, наближена до народної. І на п'ятому рівні – народна українська мова, якою писались народні сценки, інтермедії, гумористичні і сатиричні вірші, любовні вірші-пісні [48].

Перейдемо до характерних мовних особливостей української барокової поезії. Дослідник В. М. Русанівський зазначає, що в українській поезії кінця XVI – XVII ст. часто зустрічаються двокореневі складні слова типу *душегубный, лъжехресты, многоценный, мужебойство, словолубный, твердосердечный* і т.д [35: 76]. А. А. Дем'янюк вказує на те, що частина композитів, засвідчених у пам'ятках цього періоду, є старослов'янізмами з походження, інша частина – складні слова, утворені на ґрунті староукраїнської літературної мови за відомими моделями. При аналізі співіснування мовних явищ в одну епоху (в синхронному плані) нерідко буває важко вирішити, які складні слова є старослов'янізмами, а які утворені вже за відомими моделями [13: 35]. В аналізованому нами матеріалі ми зустріли такі композитні утворення: *лѢторостѣки, горкопамятливый, ночнодневный, смоложаристый, мно́гоочітіи, пламенонóсніи, старозáконотлѢнный, яснозрѣ́телный* і ін. Двокореневі складні слова, або композити, склали значний шар лексики староукраїнської мови, і їхня наявність в текстах є однією із істотних ознак книжної української мови.

Прикметною ознакою стилю бароко є активне використання різноманітних тропів і фігур, таких, як метафора, епітет, символ, антитеза, гіпербола, алегорія і т.д. Розглянемо, яким чином в бароковій поезії взаємодіють принципи художнього відтворення дійсності і мовностилістичні засоби виразності, тобто тропи і стилістичні фігури. І. Г. Гуцуляк вказує на такі барокові принципи: принципи контрасту і порівняння (визначальні в українській бароковій

поетиці); алегоричного відтворення дійсності; символічного відтворення дійсності; поєднання протилежностей; відображення; дотепності; динаміки, руху; риторичного раціоналізму [11: 12]. Вибір того чи іншого тропу чи фігури підпорядковувався зазначеним принципам. Так, наприклад, «з принципом контрасту семантично пов'язана така стилістична фігура, як антитеза; з принципом символічного / алегоричного відтворення дійсності – символ і алегорія; з принципом поєднання протилежностей – оксюморон; з принципом відображення пов'язане використання популярних в українській бароковій поезії мотивів дзеркала, тіні, сну; з принципом дотепності – метафора (концепт), каламбури; з принципом динаміки, руху – образи води, хмар, мотиви нетривалості й плинності життя, контрасти неба і землі, миті й вічності. З цим принципом пов'язане утворення ампліфікації. Принцип риторичного раціоналізму допомагав у виборі всіх тропів і стилістичних фігур» [11: 12].

У цілому, ведучи мову про вербальні особливості барокової поезії, слід акцентувати, по-перше, полікодовість, по-друге, широке вживання іншомовної лексики, зокрема, церковнослов'янств і полонізмів, по-третє, наявність композитних утворень, по-четверте, мовну вишуканість, активне використання різноманітних тропів і фігур, вибір яких підпорядковувався бароковим принципам художнього відтворення дійсності.

1.3.Поняття про епітет та означальний простір

Епітет — це образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії [23: 338]. Слід зазначити, що на сьогодні досі немає загальноприйнятого однозначного визначення епітета. У широкому значенні епітетом називають будь-яке означення, що використовується для називання ознаки предмета думки чи то постійної, чи оригінальної, яку помітив сам автор. У вузькому значенні епітет – це саме художнє, емоційно образне означення, що відзначається оригінальністю і

індивідуальним змістовим наповненням [29]. З огляду на специфіку нашої роботи, ми розглядаємо епітет у вузькому значенні.

Епітет один з найдавніших художніх тропів, який намагались вивчати ще в Античній Греції. На сьогодні відомо чимало дослідників, які займались розробкою теорії епітета. Серед таких можемо виділити М. Ломоносова [20], О. О. Потебню [14], О. М. Веселовського [4], В. М. Жирмунського [16]. Незважаючи на велику кількість робіт, в яких досліджується природа епітета в різних аспектах, досі існує ряд невирішених проблем, зокрема, донині є суперечливим питання синтезу метафори, метонімії, порівняння і епітета та його місця в системі художніх тропів. Про це йдеться у роботах Н. В. Слободи [36], В. П. Москвіна [26; 27], Т. М. Онопрієнко [30; 31]. Так, наприклад, Т. М. Онопрієнко пропонує системну класифікацію тропів виділяючи три функціональні поля: подібності, суміжності, протилежності. Епітет разом з порівнянням, метафорою, літотою і гіперболою дослідниця відносить до поля подібності, зауважуючи, що ці поля можуть перетинатись, утворюючи гібридні тропи, зокрема, метафоричний, метонімічний, компаративний, перифразний епітет і т.д. [31].

Однією з найсуттєвіших є проблема класифікації власне епітетів, а також виділення принципів, які б дозволили здійснити таку класифікацію найбільш повною і змістовною. Усі наявні на сьогодні класифікації умовно можна розділити на дві групи, залежно від того мовленнєвого матеріалу, на якому будують свої дослідження їхні автори. До першої групи відносяться ті дослідники, які аналізують західноєвропейську літературу, другу складають ті, хто послуговується досвідом слов'янського літературного мовлення [6: 212]. Дослідники, які пишуть роботи на основі матеріалу романо-германських мов, орієнтуються на класифікації, запропоновані І. Гальперінім [7] та його ученицею Л. Турсуновою [41].

Л. Турсунова пропонує класифікацію епітетів на основі трьох принципів:

- 1) за ступенем стійкості зв'язків між означенням та означуваним;
- 2) за структурно-синтаксичним принципом;

3) за типом семантичних стосунків означення та означуваного в групі епітетів;

За першим принципом дослідниця виділяє три можливих групи епітетів: оригінальні, звичні, постійні. За структурно-синтаксичним принципом Турсунова виділяє епітети, що виражені прикметниками, дієприкметниками, прислівниками, іменниками у ролі прикладки, епітети-композиції, епітетні предикативні конструкції. За семантичним принципом дослідниця поділяє епітети на дві групи: асоціативні та неасоціативні [42: 8].

Серед вчених, які орієнтуються на слов'янське літературне мовлення можна виділити І. Б. Голуб[9], А. І. Чижик-Полейко [47], В. В. Красавіну[17].

Так І. Б. Голуб розглядає два підходи для класифікації епітетів: генетичний і стилістичний. За першим підходом дослідниця виділяє епітети загальномовні, індивідуально-авторські і народнопоетичні (тобто постійні, які набули стійкого характеру). У межах стилістичного підходу Голуб виділяє такі групи епітетів:

1. Підсилювальні епітети, які вказують на ознаку, дану в зумовленому слові, не вносячи нічого нового; до підсилювальних епітетів належать і тавтологічні.
2. Уточнювальні епітети, що вказують на визначальні ознаки предмета.
3. Контрастні епітети, тобто ті, що поєднуються з іменниками з протилежним значенням [9].

Іншу класифікацію пропонує А. І. Чижик-Полейко. Дослідниця виділяє такі групи епітетів:

1. Барвисті, тобто епітети, які малюють наочно видимі або осяжні ознаки і властивості предметів.
2. Емоційно-оціночні епітети, які висловлюють ставлення, емоції, оцінки.
3. Епітети, які використовуються для логічного уточнення думки.
4. Постійні епітети, які вживаються в народно-поетичній мові, тобто поєднувані з одними і тими самими іменниками [47].

В. В. Красавіна, як і Голуб І. Б., виділяє три типи епітетів: постійні (фольклорного походження), загальномовні та індивідуально-авторські [17].

Окрім зазначених класифікацій існує ще багато інших, які орієнтуються на різні аспекти і підходи до вивчення епітета. Серед них найбільш повною і детальною на сьогодні видається класифікація запропонована В. П. Москвіним. Дослідник виділяє вісім параметрів для класифікації епітетів:

1. За способом позначення відповідної прикмети (метафоричні, метонімічні, зміщені).
2. За семантичними параметрами (колірні, оцінні).
3. За структурою (прості, складні).
4. За рівнем засвоєння мовою (загальномовні, індивідуально-авторські).
5. За стійкістю зв'язків з означуваним словом (вільні, постійні; окремий різновид – антономазія).
6. За стилістичним забарвленням (розмовні, газетні, книжні, поетичні, народнопоетичні, фольклорні).
7. За кількісними характеристиками (ланцюжок епітетів, виделка, трійчатка).
8. За поєднанням із фігурами повтору (тавтологічний, наскрізний) [26].

Отже, епітет є багатовимірним мовним явищем і може бути досліджений в різних аспектах. Ключовим, центральним в понятті епітета є те, що він називає певну ознаку предмета чи явища. Ознака разом з означуваним словом формують цільний образ, який в свою чергу стає символом. Варто зауважити, що символічними можуть бути окремо як предмети чи явища, так і ознаки, що поєднуючись створюють образ, який може набувати нового символічного значення.

Специфіка нашої роботи полягає в тому, що ми досліджуємо особливості функціонування епітетних означень і утворення завдяки ним образів-символів в бароковій поезії. Для цього ми використали двосторонній підхід: з одного боку виокремили ключові епітети та окреслили коло означуваних слів, тобто явищ, до яких відносяться ці епітети і, відповідно, ознаки, які вони виражають, з іншого боку виділили ключові образи барокової поезії і визначили їхній означальний простір, тобто набір епітетних характеристик, дотичних до цього

образу. Це дозволило нам з'ясувати роль і специфіку функціонування епітета в українській бароковій поезії.

РОЗДІЛ II

СПЕЦИФІКА ОЗНАЧАЛЬНОГО ПРОСТОРУ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

2.1. Епітетні парадигми до ключових образів барокової поезії

Релігійна картина світу характеризується розділенням на верхній, небесний, божественний світ і світ нижній, земний, людський. Віра і церква в такій моделі виступає містком, що зв'язує світ людей з богом.

Для стилю бароко характерним є релігійне світобачення, що яскраво відображається і в українській бароковій поезії. Проаналізувавши обраний нами матеріал дослідження, ми виділили ключові словообрази і розподілили їх відповідно до релігійної картини світу, тобто верхній і нижній світи, і те, що їх поєднує.

До верхнього світу ми відносимо назви божеств (бог, богородиця, Христос) та їхні метафоричні найменування (творець, отець, цар, цариця, діва, син і т.п.), а також залежно від значення і контексту такі поняття, як слава, воля, мудрість, царство. До нижнього, земного світу ми відносимо поняття: душа, життя, смерть. Посередником між верхнім і нижнім світом, між світом божим і світом людей, як зазначалось вище, виступають віра і релігія, тому до цієї категорії ми і відносимо образ віри.

Розглянемо і проаналізуємо ключові словообрази. З огляду на виразну релігійність барокових віршів, основними образами є божества (бог, богородиця, Христос).

Для характеристики Бога поети використовують такі означальні слова: *вышній, добротливый, невидимый, великий, наказующий, найвышший, предвѣчный, нескртьельный, в трох персонах правдивый бог єдний, правдивый, трісипостатный, вѣрный, у величествѣ славы непостижимый, в троицы єдиний, єдин бог предвѣчный, надъ всѣми царствующій, душелюбный,*

небесний, бог небесами невѣстимый, милосердный, всесильный, добрый, предобрый, в триперсональном божестве славимый, боже чудный и над всѣ вѣки давний, чудный, в хвалах аггелских уставѣчный, грѣхами нашими незвытяжѣный, вѣчный, поганскіи боги.

Прикметним є активне вживання означень із префексом-часткою *не*: *невидимый, несмертельный, непостижимый, небесами невѣстимый, незвытяжѣный*. Пояснити це явище можна тим, що образ бога складний, і через це виникають складнощі з його описом і характеристикою, адже є ризик того, що будь-яка метафора, використана для позначення бога буде сприйматись занадто буквально. Саме тому, як зазначають автори «Словника біблійних образів», «існує тенденція, прихильники якої стверджують, що найбільш глибоке розуміння Бога можна отримати лише *via negativa* (негативним шляхом), тобто, використовуючи слова, які свідчать про те, ким Бог не є... – таким чином – нам абсолютно ясно показується різниця між Богом і всім іншим, щоб ми не сприймали ствердні порівняння в занадто буквальному сенсі» [33].

Ще однією виразною рисою в характеристиці Бога є його вищість. Одними з основних властивостей Бога є найвищий прояв ознак і вказівка на верхнє, панівне становище Бога на всім світом: *вишній, найвышший, надъ всѣми царствующій, великий, всесильный*. Як пояснює «Азбука віри», «Бог (греч. Θεός) — Творец вселенной, Отец наш Небесный. Бог есть Чистейший Всесовершеннейший Дух, выше и совершеннее Которого никого и ничего нет и быть не может» [32]. Тобто Бог сприймається як абсолют, всі ознаки якого мають найвищий прояв без жодних обмежень.

Також характерною рисою в описі Бога є вказівка на його вічність: *предвѣчный, един бог предъвѣчный, и над всѣ вѣки давний, вѣчный, несмертельный*. В релігійному світобаченні Бог не обмежений жодними часопросторовими категоріями, а його вічність означає, що «Он не имеет ни начала, ни конца Своего бытия и вообще свободен от всех условий времени» [32].

Примітним в характеристиці Бога також є акцентування на його доброті: *добротливый, добрый, предобрый, душелюбный, милосердный*. Це також є одноєю з ключових ознак Бога, адже в християнській релігії Бог сприймається як «беспредельное Добро, [которое – прим. авт.] желает и подаёт всем Своим творениям столько добра, сколько каждое может воспринять в соответствии с естественными и индивидуальными способностями» [32]. Атрибутивні характеристики Бога демонструють його концептуальний характер, вони концентровано відображають базове, фундаментальне розуміння сутності самого Бога.

При описі Бога досить поширеним є наголошення на його трієдності: *в трох персонах правдивый бог еднай, трієипостатный, в троицы единий, в триперсональном божестве славимый*. Як у Старому, так і у Новому Заповітах затверджується єдність Бога, але в трьох іпостасях. Ця єдність полягає в тому, що «єдиний Бог постає у трьох різних іпостасях; у кожному з цих осіб присутні два інших, але ці іпостасі все ж таки відмінні один від одного і перебувають у певних взаєминах» [34].

В бароковій поезії часто зустрічаються і метафоричні назви Бога: цар (*цар несмертельный, всѣх речій створитель, цар обфїтїй, цар всѣми царствующих и господи всѣми господствующих, цар преслѣвный и предвѣчный, боже чудный, у хвѣлах аггелских уставѣчный, цар вѣчнои славы, цар преслѣвный, над всѣ вѣки давній, цар пресвятїй, славою вѣчною превзятїй, небесный цар*), творець (*творче серафїмскїй, творець предивный*), отець (*отець наш милостивый знаменїтый, отець милый, отче наш небесный, пресвятїй, отче святїй, отче наш пресвятїй и преслѣвный, благодѣтелю наш от вѣков давній, отче святїй, добротливый, отче наш святїй благословлѣнный, грѣхами нашими незвытяжѣный, отче, ластовко святая, отче всечестнѣйшїй, понѣже бысть изъ млада до днесь искуснѣйшїй, отче превелебный, отче наш, небесный пресвятѣйшїй, отче наш небесный, пресвятїй, славою вѣчною над всѣх превзятїй*), пан (*о пане наш милый, пан на все способный*).

Бога називають небесним царем, щоб підкреслити його зверхність і повновладдя у житті народу та світу, у політичній та вселенській сферах [33]. Тут вбачається певний зв'язок між людським і божественним, адже Бог осмислюється як монарх, тобто через категорію зрозумілу і звичну для людей, але при цьому епітетна характеристика «небесний» вказує на приналежність Бога до вищого, небесного світу, а також на його всевласність.

Бог-отець – це, по-перше, одна з іпостасей Бога, а по-друге, це назва, яка відбиває уявлення про те, що Бог дав життя усьому суццюму. Найбільш поширеною є вказівка на святість Бога-отця. Ця святість виражається в тому, що Бог абсолютно далекий від будь-якого зла, незмінно перебуває в моральній чистоті, діє на підставі досконалих спонукань до Добра, схвалює в розумних створіннях те, що відповідає Його заповідям і закону і засуджує те, що суперечить Добру [32].

Наступним розглянемо образ Христа: *сын божій, сын Давыдов, посланник зосланный, от вѢка изготованный, правдивый, Христос-збавитель, съ панны нароженный, от бога-отца ведлуг тѢла увелбеный, зо всѢх першій, монарха превысокій, человек власный, человек досконалый, Христос-бог.*

Ісуса Христа називають *і сином божим, і сином Давидовим*. Тут виявляється поєднання людської і божественної сутності Христа. Божественна природа Ісуса полягає в тому, що він є сином Бога, однією з його іпостасей, а за своєю людською сутністю він є сином Давіда, тобто походить з його династії, є його нащадком.

Людське походження Христа також розкривається в означальній конструкції «*з панны нароженный*», тобто народжений земною жінкою.

Ісуса ще називають «*чловеском власным*» і «*досконалым*», в чому так само виявляється поєднання божественного і людського, адже Ісус, будучи народженим як людина, вбирає в себе досконалість Бога-отця. Таким чином, «через соединение двух природ, Божеской и человеческой, в едином Лице, Сын Божий, не переставая быть Богом, стал Совершенным Человеком, во всём подобным нам, за исключением греха» [32].

Божественна сутність Христа виявляється і в означальних конструкціях «зо всѢх першій», «монарха превысокій». Ознаками Ісуса Христа, так само як і Бога, є його вищість і досконалість, і тому Ісус є вищим навіть за монарха, адже є буквально втіленням Бога.

Ісус є «посланником зосланным», адже був посланий Богом-отцем на Землю, аби, по-перше, бути посередником між Богом і людьми, а по-друге, врятувати душі людей, викупивши їхні гріхи своєю смертю.

Ісуса називають «правдивим», адже він є речником правди і найбільшим пророком. Він вчив людей не лише словом, а й справами, тобто правда слова і правда життя Ісуса перебували в нероздільній єдності. До того ж, на відміну від інших пророків, які починали свої проповіді словами «так каже Господь», Ісус свої промови починав словами «Істинно кажу вам», адже сам був сином Божим, його втіленням, а тому його слово – слово Боже, а значить, правдиве.

Ісус Христос, як і Бог-отець, є вічним, тому його називають «от вѢка изготованным». Фізичне народження Ісуса Христа – це влюдження Бога, проте в Біблії є вказівка на передіснування Христа. Наприклад, в Євангелії від Івана Ісус каже: «Істинно, істинно кажу вам: Перш ніж був Авраам, Я є» [2: Ів. 8:58]. В тому ж Євангелії Ісус говорить, що Отець полюбив його «до заснування світу» [Ів.17:24].

До світу божеств також відноситься Богородиця або діва Марія. Для її образу в бароковій поезії характерне широке поле і означень, і означуваних слів. Богородицю називають дівицею, дівою, царицею, госпожою, панною, матір'ю. Означальний простір образу Богородиці представлений такими означеннями: *преслáвная и велехвáльная, пречистая дѢвица, благословéнная богородица, пресвѢтлая небесная царица, госпожа обрадовáнная, богом избрáнная, прэжде міра предувѢдѢнная, пречистая дѢво нетлѢнная, въ безгрѢшности над криштáль чистѢйша и в дáрах бозкых над солнце яснѢйша, єдинà нá земли явлéнна, слáвою небесною прославлéнна, духа святого избóйлно наполнэна єдинà от рóда земного избрáнна, Богу Саваóбу чистая пáнна, над всѢх преславнѢйша и презацнѢйша, матер пресвятая, над херовíми*

мно́гоо́чи́ти честнѣ́ша И над серафѣ́ми пламенно́снѣи славнѣ́ша, дѣ́ва-матка, дѣ́во пренаѣ́чистшяя, над чистыхъ зѣ́вѣку въ чистости презрочистшяя, надъ херувѣ́ми бовѣ́м естесь честнѣ́шяя и серафѣ́мов заисте хвалебнѣ́шяя, щасливаась, пренаѣ́чистѣ́шяя матка, мати свѣ́тъих, чадолюбѣ́вая ма́ти, над небеса шѣ́рша и пространѣ́ша, преславная небесная царица.

Перше, що впадає в око при аналізі означального простору образу Богородиці, – це те, що коло означень Богоматері рясніє словами з префіксом пре - , що позначає найвищий ступінь ознаки, і суфіксом - Ђйш (варіант суф. - іш), що вживається для підсилення ознаки. Наприклад: *пресла́вная, пречистая, пресвята, Пресвѣ́тлая, презрочистшяя, преславнѣ́ша, презацнѣ́ша, чистѣ́ша, яснѣ́ша, честнѣ́ша, славнѣ́ша, хвалебнѣ́шяя, пространѣ́ша*. Трапляються і випадки поєднання в одному слові префіксів пре -, най - (що так само як і пре - позначає найвищий ступінь ознаки і використовується для утворення форми відповідного ступеня порівняння прикметника) і суфікса - Ђш як от, наприклад, у слові *пренаѣ́чистѣ́шяя*. Все це коло означень вказує на унікальність і винятковість Богоматері, а в деяких словосполученнях про це говориться прямо, наприклад: «єдина́ на́ земли явленна», «єдина́ от рѣ́да земного избра́нна». При описі Богородиці робиться акцент на найвищому прояві її чеснот, а також на її панівному становищі в небесній ієрархії, тому її називають «небесною царицею» і пишуть, що вона «над херувѣ́ми мно́гоо́чи́ти честнѣ́ша / И над серафѣ́ми пламенно́снѣи славнѣ́ша», «Надъ херувѣ́ми бовѣ́м естесь честнѣ́шяя / И серафѣ́мов заисте хвалебнѣ́шяя». В православ'ї панівне становище Богородиці пояснюється тим, що «Ввиду особой, исключительной близости к Богу Пресвятая Богородица поставлена, Промыслом Божьим, Главою не только над всеми людьми, но и над ангельским воинством, отчего Церковь и величает Ее Небесной Владычицей или Царицей» [32].

Ще один елемент в описі Богородиці, який звертає на себе увагу, – це часта вказівка на чистоту Діви Марії: *пречистая дѣ́вица, над криштáль чистѣ́ша,*

чистая пánна, дѢво пренайчистишая, над чистых зѣ вѢку въ чистости презрочистишая, пренайчистѣшая матка. Чистота Богородиці є однією з фундаментальних рис її образу, при чому позначає вона не лише фізичну чистоту, тобто дівство, цнотливість, а й духовну чистоту, тобто найвищу моральну досконалість. Таким чином Діва Марія стає символом духовної довершеності, за яку Бог її благословив і нагородив честю бути матір'ю Сина Божого.

До верхнього світу залежно від значення і контексту також відносимо такі ключові словообрази:

- слава (*слава вѢчная, чудна сла́ва, слава небесная, дѣвна сла́ва*);
- воля (*воля святая, бозкая воля, во́ля твоѣ святѣя добротли́вая, / А не на́ша во́ля грѢхлюбѣвая, но твоѣ, отче святѣй, во́ля благословѣнная, / От маѣста́ту твоѣго бозкого явлѣнная. во́ля твоѣ от вѢков щедробли́вая, / Всегдò добра́ нам зычли́вая*);
- мудрість (*небесна премудрость, мудрость божее, мудрость святая, мудрости пресла́вная, сла́вная мудрости, о мудрости преславнѢйшая, премудрости свѢтлѢйшая, / ПресвятѢйшая и пѣче солнца пречестнѢшая! / Премудрости небесная непостижѣмая, / Всему міру въ сѣлѢ своѣй невомѢстѣмая, / СвѢтлости въ тмѢ суцим неугасѣмая, премудрости небесная, дѣвнѣй свѢте, / Душѣ моѣй благовѣнный неувядѣемый цвѢте! Ты сладча́йшая пѣче всякоу сла́дости, / Ты моѣ прелюбезнѢйшая ра́дости, Ты пѣче всякого свѢта свѢтлѢйша / И над все честное вѢка сегдò честнѢйша. О премудрости предобрѢйшии, О премудрости небесная непостыжѣмая! / Ты всему міру нынѢ невомѢстѣмая, предвѢчная премудрости, О премудрости пресвятѣя, Сла́вою вѢчною превзѣтая! Ты у сла́вѢ своѣй глубынѣ недозрѣмая, Ты присносуцная свѢтлость неугасѣмая, О премудрости святѣя и пресла́вная, / Ты надѣ всѢ вѢки да́вная, / Изъ бога рожденная / И міру тѢм явлѣнная, О премудрости благословѣнная, Нам от бога нынѢ ты явлѣнная, О премудрости святѣя велехва́льная / И въ любвѣ твоѣй огнепа́льная*);

- царство (но твоє, боже, царство преславное, / И надъ всѢ вѢки давное, Царство твоє спокійное и вѢрное, / У величествѢ славы безмѢрное. Да прийдет царство твоє, без озлобленія / И погубленія, / Всякого страха удаленное, / Тільки радостю вѢчною неполненоє., пресвѣтлоє царство, царство небесное, царство твоє правдивое, царство твоє, / От вѢков сокровенное, / И от родов невѢрных утаенное, / А нам презъ тебе, отче святыи, явленное, царство предъреченое);

Розглянемо детальніше зазначені словообрази та їхні означальні слова.

Слава як атрибут Бога може позначати божественні діяння, самого Бога, велич Божу, відображення Божої величі в ділах й об'єктах його творення і його промислу [32]. Слава бога – це образ його величності, досконалості, трансцендентності, тому слава як і сам Бог є «вѢчною» і «небесною». Як відображення Божественних діянь і Божої величі в його ділах слава може бути «чудною» і «дивною», адже чудом називають божественні діяння, які здаються неможливими, що не піддаються раціональному поясненню.

Воля як атрибут Бога – це суттєва особливість Бога, яка виявляється в здатності абсолютно вільно і незалежно бажати і робити все, що Він хоче, і як хоче; Боже благовоління, Божественне бажання, рішення [32]. Божа воля, як і сам Бог, є «святою» і «добротливою», на відміну від «грѢхолобівої» волі людей. Також божа воля є «щедроблівою, всегò добра нам зичливою», адже добрість (яка в залежності від ситуації може називатись щедрістю, милістю, прощенням, освяченням і т.д. [32]) є однією з основних характеристик Божої волі, яка вказує на те, що Бог сам в Собі є безмежним Добром, що бажає і подає всім Своїм творінням стільки добра, скільки кожне може сприйняти відповідно до природних та індивідуальних здібностей [32].

Божа мудрість є однією з його досконалостей [32]. Тому, відповідно, вона є «небесною», «божою», «святою» і «славною». Часто мудрість описують за допомогою епітетів з префіксом не -, наприклад, «непостижимая», «всему міру въ сылѢ своєй невомѢстима», «у славѢ своєй глубына недозрима», що вказують на її неосяжність і безмежність. Такий опис божої мудрості

характерний і для Біблії, де вона так само постає безмежною, незмірною і вище усякого розуміння [Йов 28:24, Пс 146:5, Іс 40:28, Рим 11:33]. Невипадково про мудрість пишуть, що вона «пáче всякого свѣта свѣтлѣйша», адже і в Біблії присутній такий її опис.

Образ Царства Божого є одним із найпоширеніших і найпродуктивніших образів як в Біблії, так і в бароковій літературі. Він може позначати декілька явищ:

1. Царство Небесне, область проживання світлих ангелів і спочилих про Господа святих (людей);
2. Церква Христова;
3. Дія благодаті Святого Духа в людині, яка увірувала в Ісуса Христа;
4. (Іноді) весь світ, як той, що перебуває під владою Надмирного Царя, Бога [32].

Отже, Царство Боже розуміється і як конкретне місце, і як стан душі [32].

Часто Царство Боже описують в Біблії як шлюбний бенкет, або велике свято, в якому панує спокійна і радісна атмосфера [Мт.22:1-14,25:1-13, Лк.14:15-24, Лк.13:28-29, Мт.8:11-12], а апостол Павло прямо називає його радістю у Святому Дусі: «Бо Царство Боже не пожива й питво, але праведність, і мир, і радість у Дусі Святім» [Рим.14:17]. Автори барокових віршів, спираючись на біблійний образ Царства, пишуть, що воно *«без озлобленія / И погубленія, / Всякого страха удаленное, / Тьлько радостью вѣчною неполненое»*. Також Царство описують як *«от вѣков сокровенное, / И от родов невѣрных утаенное / А нам презь тебе, отче святыи, явленное, царство предъреченое»*. Для християн Царство Боже дійсно є найціннішим, однак увійти до нього може не кожен. Для цього треба відмовитись від усього іншого і довести непохитну вірність Царству [Лк.9:59-62]. При чому ті, хто істинно вірує в Христа введені до нього і вже є причасні [Кол. 1:13, Флп. 3:20, Кол. 3:1-3].

До нижнього, земного, світу людей ми відносимо такі словообрази:

- душа (*душѣ нашиѣ духом святыи освященны, его душа, якъ пташок, от тенет тасмних, / Ловцов ушла, порвала сѣти засад земных, / Нашла собѣ мешканье*

голубица тиха / ГнѢздо въ небѢ, душа невдячна, да будет душа твоя въину чїста / И съдѣється Христова невѣста, души, ученїй жаждущїе, плачлївая душа моя, гладная душа моя, убѣгая душа моя, многогрѣшная душа моюя, грѣхлюбївая душа моя, грѣшная душа моя);

- життя (*живот вѣчнїй, дочаснїй и вѣчнїй живот мой, быстрѣй над морскїй корабль живот мой, долгїй живот, живот марнїй, живот людської, живот скромнїй, живот хорый, Живот нетрвалїй, маленькїй живот паненьскїй, живот дочаснїй, щасливїй живот, цное жите, христїаньскїй живїт, прикладне жите);*
- смерть (*непевнїй день, певна смерть, слепая смерть, смерть вѣчная, повседневная смерть, смерть срокгая, то жесь неумовна, неумовна и слѣпа., смерть лютая, безъвѣстная смерть, окрутная смерть, смерть грѣховная).*

В Бїблїйних текстах душа може позначати і сутність, що дає і підтримує в людині життя, і саму людину, а вираз «душа моя» може мати значення «я» [34]. В означальному просторі душі в аналізованому нами матеріалі можна умовно виділити три мотиви: душа грїшна (многогрѣшная душа моюя, грѣхлюбївая душа моя, грѣшная душа моя), душа пригнїчена (плачлївая душа моя, гладная душа моя, убѣгая душа моя) і світла душа (душѢ нашѢ духом святїм освященны, его душа, якъ пташок, от тенет таємних, / Ловцов ушла, порвала сѣти засад земных, / Нашла собѢ мешканье голубица тиха / ГнѢздо въ небѢ, Да будет душа твоя въину чїста / И съдѣється Христова невѣста, души, ученїй жаждущїе). Отже, коли автор чи ліричний герой каже «грїшна душа моя», то він має на увазі себе, визнає свою грїховність перед Богом. Теж саме стосується і образів душі пригнїченої, де автори так само мають на увазі себе. Вони звертаються до Бога, аби той заспокоїв, наситив або збагатив їхні душі: «Молю бозкую милость твою, / Утѣш плачлївую душу мою», «Накорми хлѣбом небесным гладную душу мою», «убѣгую душу мою обогати». Варто зазначити, що насичення і збагачення тут, відповідно, мають на увазі духовні, а не матеріальні. Звертання до Бога з такими проханнями є зрозумілими, адже в Бїблїї є описи того, як Бог позбавляє душі скорботи та насичує їх: «І відповів

Давид Рехавові та братові його Баані, синам бееротейнина Ріммона, і сказав їм: Як живий Господь, що визволив душу мою від усякого утиску» [2 Цар.4:9], «бо наситив Він спрагнену душу, а душу голодну наповнив добром!» [Пс. 106:9], «Бо напоюю Я душу змучену, і кожну душу скорботну насичую» [Єр. 31:25].

В означальному просторі словообразу життя можна виділити чотири мотиви: темпоральна характеристика (живот вічний, дочасний и вѣчный живот мой, быстрѣй над морській корабль живот мой, долгій живот, живот нетрвалый, живот дочасний), негативна характеристика (живот марный, живот хорый, маленькій живот панєньскій), позитивна характеристика (щасливый живот, цное жите, прикладне жите) і життя як спосіб існування (живот людської, християнській живіт). Отже, як видно, найбільш поширеними є характеристики життя як швидкоплинного і вічного, при чому ці ознаки стосуються двох різних життів: «дочасний и вѣчный живот мой», адже християнстві вважається, що людське життя складається з двох етапів: тимчасового, земного і вічного, небесного [32].

Переважна більшість означень, що стосуються смерті, мають негативну конотацію. В релігійному світобаченні смерть розглядається як кара за гріхи і сама по собі є слідством первородного гріха: «Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!» [Бут. 2:17], «Бо заплата за гріх смерть, а дар Божий вічне життя в Христі Ісусі, Господі нашім!» [Рим.6:23], тому її і називають «грѣховною». Оскільки смерть означає втрату земного життя і фізичного існування, вона є «лютою», «срокгою», «окрутною». В Біблії смерть описується як ворог, з яким не можна домовитись: «І заповіт ваш із смертю поламаний буде, а ваша умова з шеолом не втримається: як перейде нищівна кара, то вас вона стопче!» [Іс.28:18], тому вона є «неумовною». В Біблії розрізняється фізична і духовна смерть. Якщо фізична смерть – це припинення життєвих процесів, то духовна смерть – це віддаленість людини від Бога, і така смерть вважається «вічною»: «смерть противоположна не бессмертию, а истинной Жизни, которая была «свет человеков» [Ів.1:4]. Вот

от этой истинной жизни человек волен отказаться и, таким образом, умереть так, что само его «бессмертие» станет вечной смертью» [32].

Верхній, божественний світ і світ людей пов'язує віра. Вона є містком, дорогою людини до Бога. В аналізованому нами матеріалі образ віри має таку епітетну парадигму: вѢра моя правдівая, єдина віра, прáвая вѢра, на ХристѢ фундованая вѢра, статéчная вѢра, вѢра божа, добрая вѢра, вѢра правая, вѢра отцевская, вѢра христiанская, вѢра православная, вѢра католицкая, вѢра, даньяная от вѢка.

Віру називають «правою» і «правдивою», адже саме по собі поняття «віра» може означати не лише християнську віру в єдиного Бога, а й релігійний культ, вірування, які в християнстві вважаються хибними. Відповідно, правдивою є віра християнська. Про віру кажуть, що вона «на ХристѢ фундованая», адже в Біблії Ісус Христос є главою віри і віра в Бога включає в себе і віру в Христа: «Ісус відповів і сказав їм: Оце діло Боже, щоб у Того ви вірували, Кого Він послав» [Ів.6:29], «дивлячись на Ісуса, на Начальника й Виконавця віри, що замість радості, яка була перед Ним, перетерпів хреста, не звертавши уваги на сором, і сів по правиці престолу Божого» [Євр.12:2].

Отже, як видно, в переважній більшості характеристика тих чи інших образів тісно переплітається з усвідомленням їх в релігійному світогляді, що бере свій початок з Біблії, що, в свою чергу, свідчить про широку обізнаність українських авторів в біблійних текстах і богослужбовських трактатах.

2.2. Стрижневі епітети української барокової поезії

В українській бароковій поезії стрижневих епітетів, які б охоплювали широке поле означуваних слів, відносно небагато. До таких належать *божий, небесний, вічний, святий, земний, мирський (мировий), добрий, злий, зацний, духовний (душевний), золотий*. Вони є центральними, ключовими як для власне

релігійного, так і для художньо-літературного барокового світобачення. Більшість означень стосуються небесного світу, проте деякі є синкретичними за своєю семантикою, тобто поєднують уявлення і про небесний світ, і про земний.

2.2.1. *Божий*. Означуване поле із епітетом *божий* доволі широке: син божій, сынóвство божіє, божія церков, меч божий, божественное писаніє, божіи таємници, хвала бозская, мудрость божеа, суд божій, облича боже, образ божій, пророк божій, воля бозская, вѢра божая, свята божи, друзи божіи, дом божій, маєстат божій, слова божія, оброна божа, създанія божія, свѢт бозкий, заповѣди божіи, боязнь божая, любов божа, дары бозкіи, божа матерь, боязкий трон, ласка бозкая, рука бозкая, бозкая щедроблівость, бозкоє милосердіє, боязкий свѢт, добродійства бозкіи, боязкий прóмысел, бозскоє зряженя, бозкии справы, доброта бозкая, десніца бозкая.

У біблійській традиції прикметник «Божий» зазвичай вказує на приналежність когочого-небудь Богу. Єдиний відступ від цього правила наявний в Євангеліє від Матвія [Мт. 16:23], де цей прикметник є відносним, тобто означає «те, що має відношення до Бога» [34]. В аналізованому нами матеріалі прикметник «божий» використовується і як присвійний (*сын божій, облича боже, пророк божій, създаніябожія, божа матерь, десніцабозкая і т.д*), і як відносний (*хвала бозская, мудростьбожеа, вѢрабожая, ласка бозкая, дóбротабозкая, оброна божа, свята божи и т.д*). Звернімо увагу на те, що як відносний прикметник *божий* використовується значно частіше. Це свідчить про певний відхід від біблейської традиції, який ми пояснюємо, поперше, високою виразністю барокових віршів, які є переважно світськими художніми творами, а не релігійними, а по-друге, особливістю барокового світосприйняття. Тогочасні письменники писали не стільки про самого Бога, скільки про світ земний та ставлення Бога до цього світу і людей. Саме тому в творах часто зустрічаються образи на кшталт *хвала бозская, любов божа, ласка бозкая, бозкая щедроблівость, бозкоє милосердіє, доброта бозкая* і т.д. Вони

називають не лише якості Бога, а ще й мають значення благословення божого, до якого повинні прагнути люди і яким Бог наділяє обраних.

Майже всі образи, що становлять означуване поле прикметника «божий» мають позитивне значення, проте є деякі, які на перший погляд, виділяються із загальної картини і потребують, на наш погляд, додаткового пояснення. Це образи *меча божого* і *боязні божої*. Сам по собі меч – це зброя, а зброя, так чи інакше створена для того, аби наносити ураження. Проте «меч божий» має більш глибоке значення. В Біблії так називають Божий суд [Іс.34:6, Єр.12:12]. «Боязнь божа» - це не просто страх перед Богом, це ознака благочестя. Так, наприклад, в Новому заповіті тими, хто боїться Бога, називають людей благочестивих і тих, що відвідували іудейські богослужіння [Дії.10:2,22].

2.2.2. *Небесний*. Означуване поле епітета *небесний* представлене такими словообразами: монарх небесный, отче наш небесный, отечество небесное, царство небесное, небесная незорима високость, небесная радість, хліб небесный, небесная премудрость, мánна небесная, дары небесны, цар мой небесный, Рыцарство небесное, небесные таємниці, палацы небесны, небесный престол, моцарства небесные, небесные мешканці, небесные блага, жилища небесная, небесны знаки, об'їды небесны, небесный Сіон, небесная царица, слава небесная, бог небесный, небесная сладоць.

У наведеному вищі означуваному полі багато словообразів, пов'язаних із владою (*монарх небесный, царство небесное, цар мой небесный, палацы небесны, небесный престол, моцарства небесные, небесная царица*). Тогочасні письменники аби передати, описати усю велич, силу та владу Бога послуговувались зрозумілими, звиклими для людей образами царя і його царства. Тобто ці словообрази вказують на велич і безмежну владу Бога.

Цікавим є образ хліба і близьких до нього образів манни і небесних обідів. Хліб є досить поширеним біблейським образом, що подається як в прямому, так і в переносному значенні. В обох випадках хліб - це дар Божий. Небесний хліб пов'язаний з образом бенкету, або вечері чи обіду, який буде в царстві Божому: «І вчинить Господь Саваот на горі цій гостину з страв ситих, гостину із вин

молодих, із шпiкового товщу, із очищених вин молодих» [Іс.25:6]. Учасниками цього обiду будуть лише люди праведнi, що залишались вiрними Богу: «Блаженний, хто хлiб споживатиме в Божому Царствi!» [Лк.14:15]. Так само образ хлiба має певну спiльнiсть з образом небесної манни: «І промовив Господь до Мойсея: Ось Я спустатиму вам дощем хлiб із неба, а народ виходитиме й щоденно збиратиме, скiльки треба на день, щоб випробувати його, чи буде він ходити в Моєму Законi, чи нi» [Вих.16:4], «І хлiб із небес дав Ти був їм на їхнiй голод, і воду зо скелi Ти вивiв був їм на їхню спрагу. І Ти сказав їм, щоб iшли посiсти Край, який Ти присягнув дати їм» [Євр.9:15]. В аналізованому нами матерiалi автор розкриває ще одну грань символiки небесного хлiба як науки, пов'язаної з пiзнанням Бога: «Живы быти не можем, присмаков потреба, / Наук твоїх духовных, небесного хлiба» (Мелетiй Смотрицький, Лямент).

Отже, що манна небесна, що хлiб – це образи дарiв Божих, якi також вiдображають зв'язок Бога з людьми.

2.2.3. *Вiчний*. До означуваного поля *вiчний* належать: Бог предвiчний, вiчна слава, превiчнi чудеса, вiчна держава, богiтство вiчне, вiчне веселiє, вiчне збавення, вiчне спасенiє, живот вiчний, безпечность вiчная, радость вiчная, цар предвiчний, вiчна слава и хвала, вiчная щасливость, рабi вiчнии, вiчная неволница, вiчний покой, вiчний свiт, смiрть вiчная, вiчная свiтлость, Глад вiчний, муки вiчнии, вiчная тiмность, вiчная неволя, вiчная оборона, вiчнi блага, вiчний жаль, вiчне згинення, тиранн вiчний, вiчне опочинення, вiчний путь, предвiчне роження, предвiчная премудрость, слезы мой вiчне, вiчний страж, вiчний дар, любов вiчная, тма вiчная, вiчная похвала, вiчная отчiзна.

Аксiологiчна семантика образiв з означенням *вiчний* вiдображає фундаментальнi цiннiснi настанови барокового свiтомислення. Звернiмо увагу на образ радостi, а також близьких до нього «веселiя» та щасливостi (*вiчне веселiє, радость вiчная, вiчная щасливость*), адже це один з найпоширенiших образiв як у Бiблiї, так i в бароковiй лiтературi. У бiблiйних текстах радисть

найчастіше стосується духовної або навіть божественної сфери. Теж саме спостерігаємо і в аналізованих текстах. Вічна радість – результат пізнання Бога, життя з ним, вона є своєрідним даром для людини, яка відкрила своє серце Богові і залишилась йому вірною: «Уявляю я Господа перед собою постійно, бо Він по правиці моїй, й я не буду захитаний! Через те моє серце радіє та дух веселиться, і тіло моє спочиває безпечно! Бо Ти не опустиш моєї душі до шеолу, не попустиш Своєму святому побачити тління! Дорогу життя Ти покажеш мені: радість велика з Тобою, завжди блаженство в правиці Твоїй!» [Пс.15:8-11].

Ще одним позитивним образом є вічна слава (*вѢчная сла́ва, вѢчная сла́ва и хва́ла*). Образ вічної слави неодмінно пов'язаний з Богом і є одним із проявів його трансцендентності, проте слава може бути доступною і щиро віруючим людям, як майбутнім співучасникам царства Божого, адже її для них здобув своєю жертвою Ісус: «Через це переносу я все ради вибраних, щоб і вони доступили спасіння, що в Христі Ісусі, зо славою вічною» [2 Тим.2:10].

До негативних образів означуваного поля *вічний* належать: *вѢчная неволница, Глад вѢчный, муки вѢчні, вѢчная те́мность, вѢчная нево́ля, вѢчный жаль, вѢчноє згиненье, тиран вѢчный, тма вѢчная*. Серед цих образів цікавим є образ *вічної тьми*. Тьма як символ є джерелом чисельних метафор. Окрім свого прямого значення – «відсутність світла», в Біблії вона стає символом, по-перше, нерозумності, дурості, духовної сліпоті, нездатності пізнати Божі істини: «І я побачив, що є перевага у мудрости над глупотою, як є перевага у світла над темрявою: у мудрого очі його в голові його, а безглуздий у темряві ходить» [Еккл. 2:13-14], по-друге, нечестивого життя, відступу від Божого шляху: «від тих, хто стежки простоти покидає, щоб ходити дорогами темряви», «Дорога ж безбожних як темність: не знають, об що спотикнуться...» [Прип.2:13; Прип 4:19], по-третє, тьма, в цілому, слугує символом зла: «Підкопуються під доми в темноті, замикаються вдень, світла не знають вони» [Йов.24:16]. До того ж, на протигагу *«вічному свѢту»*, що є характерним образом Божого благословення і людського процвітання, *«тма вѢчная»*

символізує їхню відсутність [33]. Таким чином, образ вічної тьми символізує покарання усіх грішних, безбожних людей: «Бо як Бог Анголів, щозгрішили, не помилував був, а в кайданах темряви вкинув до аду, і передав зберігати на суд» [2 Пет.2:4].

Вічна ж смерть, на противагу «*животу вБчному*», повна страждань і є покаранням на Божому суді для грішних, безбожних людей: «Тоді скаже й тим, хто ліворуч: Ідіть ви від Мене, прокляті, у вічний огонь, що дияволові та його посланцям приготований; І ці підуть на вічну муку, а праведники на вічне життя» [Мт.25:41,46].

2.2.4. *Святий*. Означуване полеіз епітетом *святий*: Тройце свята, Дни святьїи, визнання святоє, Отче небесный пресвятБйший, имя пресвятоє, дух святий, воля святая, аггелы святьїи, єдність святая, святьїє заповБди, житло святобливоє, святая книга, святой чловБк, наука святая, Обуйга святий, ластівко святая, святая богородица, вертеп святий, ясли святьїє, земля святая, Стефан святий, авторы святьїє, церков святая, лицо єго святоє, святьїи мужи, тБла святьїи, Пілусіот святий, Язык с параклита святого, мудрость святая, памятка святая, країно святая, теоліокгія святая, мученики святьїє, крów святая, святьїй твой радосній глас, Крест пресвятой, час святий, святая душа.

Образ святості є одним з ключових в художній картині світу, представленій аналізованою бароковою поезією. Так само цей образ є базовим і для релігійної картини світу загалом. Він може означати обрядову чистоту, чистоту у значенні соціальної справедливості, моральну чистоту людини.

В аналізованому нами матеріалі можна побачити, що святість є атрибутом усього, що пов'язане зі сферою божественного, сакрального: *святая книга, святой чловБк, наука святая, ластівко святая, вертеп святий, ясли святьїє, земля святая, Стефан святий, Пілусіот святий, авторы святьїє, теоліокгія святая, мученики святьїє, святьїи мужи, тБла святьїи*.

Для барокових авторів близькою є думка, що святість може бути доступна людям. Святими можуть бути лише люди чисті духовно і морально, добродійні, вірні богові і вільні від будь-яких злих умислів: «Хто зійде на гору

Господню, і хто буде стояти на місці святому Його? У кого чисті руки та щире серце, і хто не нахилив на марноту своєї душі, і хто не присягав на обману, нехай носить він благословення від Господа, а праведність від Бога спасіння свого!» [Пс. 23:3-5], «Бо коли були ви рабами гріха, то були вільні від праведности. Який же плід ви мали тоді? Такі речі, що ними соромитесь тепер, бо кінець їх то смерть. А тепер, звільнившись від гріха й ставши рабами Богові, маєте плід ваш на освячення, а кінець життя вічне» [Рим. 6:20-22].

2.2.5. *Зацний*. В означуване поле прикметника «зацний» і його варіантів входять такі словообрази: зацный чловѣк, дом зацный Желиборских, цный Григорій, зацный дом Ходкевичов, презацный сенатор, зацный пан, люди зацныи, презацный Лѣтиньскій Адам, день зацный, зацныє продки, зацная фамилія, празник зацный, зацных рамен, клейнот зацный, презацныє паны Дривіньские, стаы зацныє, всі цныє Балабаны, ремесло цное, персона цнаа, цнот дѣте, дом цных князей Пузы́нув, цный Лавренѣтій, цный Долмат, цный Ярослав, цной презвитер[е], цный монастир Печарскій.

Епітет, виражений прикметником «зацный», походить від старопольського «заспу» і має значення «благородний, шляхетний» [37: 388]. На відміну від попередніх аналізованих нами означень, він стосується однозначно земного світу. Найчастіше це означення використовують для характеристики людей: *зацный чловѣк, цный Григорій, Презацный сенатор, зацный пан, люди зацныи* і т.д. Хоча формально у таких випадках як, наприклад, *дом зацный Желиборских, зацный дом Ходкевичов*, означення «зацный» стосується слова «дом», проте все одно маються на увазі люди, родина, адже слово «дом» також має значення «династія, дім, рід» [37: 317]. Це означення зустрічається в основному в панегіричних віршах.

Значно меншим є означуване поле із словами день, клейнот, ремесло: *день зацный, празник зацный, клейнот зацный, ремесло цное*. Цікавим є те, що зацным, тобто поважним, шанованим ремеслом, автор вірша називає друкарство: «Бось повскресил друкарню припалую пылом / Балабана, цнотвелких, речю и теж дѣлом. // Он, за благословенством отца нам святого,

/удался до ремесла (могу речи) цного» (фундованє друкарнѣ, Олександр Митура), що свідчить про надзвичайну важливість і роль книги і, відповідно, книгодрукування для тогочасного суспільства.

2.2.6. *Земний*. Означення «земний» формує таку епітетну парадигму: слава земная, засады земныє, земныє богатства, земной хлѣб, труп земный, дол земный, люди земныє, земной падол, рѣд земной.

Одне зі значень образу землі в Біблії – це фізичне місце існування людей. Земля і земне сприймається гріховним, позбавленим Божої чистоти й святості. В аналізованій нами поезії простежується тенденція до певного розділення на земне, як сферу існування людей (*дол. земный, люди земныє, земной падол, рѣд земной*), і земне, як щось марне чи гріховне (*засады земныє, земной хлѣб, земныє богатства, труп земный*). Проте є й випадки, коли земне не сприймається як гріховне, наприклад, *земная слава*. Розглянемо цей образ детальніше. Хоча в Біблії звучать застереження від пошуку слави земної, або людської, адже вона, як квіти на траві, мінлива: «Бо кожне тіло немов та трава, і всяка слава людини як цвіт трав'яний: засохне трава то й цвіт опадє», «Не шукаємо ми слави в людей, ані в вас, ані в інших» [1 Пет.1:24, 1Фес.2:6], проте автор барокового вірша відрізняє, однак не протиставляє небесну й земну славу. Вони мають для нього позитивне значення: «Прошу вас, братія, престаньте / Мене плакати, рачейся до бога удайте / На молитвы о собѣ, бысте бѣг короткій / Тут пелькгримства своего збавеньными сродки, / Якъ до селе и чулѣй, при обоєй славѣ, / И небесной и земной, могли коньчить, въ справѣ / Житла святобливого...» (Мелетій Смотрицький, Лямент)

Ще один образ, на який хотілося б звернути увагу, це образ земного хлібу. Він протиставляється небесному хлібу: «Чомужъ [въ] той нас, бѣдных, потребѣ / Не погадаеш, знаючи, же о земном хлѣбѣ / Живы быти не можем, присмаков потреба, / Наук твоихъ духовных, небесного хлѣба» (Мелетій Смотрицький, Лямент). Не дивлячись на те, що в Біблії хліб є переважно позитивним образом і позначає або в буквальному сенсі хліб, який божою волею дається людям, або певне благословення, дар, можливість приймати

участь в небесному бенкеті, автор наведених строк вказує, що земний хліб не здатен повністю наситити людину. Вона потребує небесного хлібу, яким автор називає науки.

2.2.7. *Мирський (мировий)*. До означуваного поля *мирський* належать: мировы лести, суеты и лести мірские, любов мирская, иго мирское, начало мирское, мирская лютая работа, мирская слѣпота, мирские сласти.

В образі миру і, відповідно, мирського значно сильніше, на відміну від образу землі і земного, відображається уявлення про гріховність та марність. Як і в Біблії, в бароковій поезії мирське протиставляється духовному, вічному, небесному і вважається гріховним, обманливим, бо цим миром правлять демони. Навіть такий, здавалося б, позитивний образ любові занижується, подається як негідний пошуку справжнього вірянина: «Любов мирскую ни во что жъвь мѣни / И жизнь сію на лучшую изъмѣни» (Віталій, без назви).

В Біблії йдеться про поневолення людей гріховними мирськими страстями: «Так і ми, поки дітьми були, то були поневолені стихіями світу» [Гал.4:3], що передається і в образі іга мирського, або ярма (ІГО, а, сер., заст. Ярмо) [38]: «Жестокаго ига мирскаго хранися / И иго Христова носи любезнѣйшее, Выну, яко увясло многоцѣннѣйшее» (Віталій, без назви).

2.2.8. *Добрий*. Означуване поле з епітетом *добрий* містить такі словообрази: добрая слава, корень добрый, добрая вѣра, добрый отець, добрый боже, добрая воля, добрый шафар, добрая отуха, дѣла добрыи, пастыр добрый, доброе выхованя.

Епітет *добрий* відзначається міліоративною семантикою, адже доброта – це виконання людиною божественної волі, яка веде до її духовної досконалості [32]. Добро є невід’ємним від Бога, бо є діянням благодаті Божої в людині [32]. Таким чином в образі *доброї слави* міститься уявлення про славу в добрих, богоугодних ділах.

В аналізованому нами матеріалі часто добре протиставляється злому, утворюючи антонімічну пару добрий – злий: «Єдин мовил, жесь зъ злого отца спложоный, / а я съ побожного естем урожоный. // Добрый рек, милуючи зъ

цнотою згоду: / "мнѢ мой род ганьба, а ты — своему роду"» (До того ж читателя, Леонтій Мамонич), «Абы, еслись *добрый*, твоя, яко звыкла, / слава въ нем квитнула и нѢкгда не зникла, / Еслись теж *злый*, абы сын, твоим стараньем, / зоставши по тобѢ, божим поволаньем / Всю неславу предков цнотами загладил / и то все направил, щось ты был завадил. // Еслись сын, наслѢдуй же *добраго отца*, / еслись отець, паси ж, бо то твоя овца» (До того ж читателя, Леонтій Мамонич), «*Злыми* прудко гинули, *добрий* лѢт трвалых / Дознавали тысячами...» (Лямент, Мелетій Смотрицький), «Болш для *славы доброй*, ниж зъ мусу, зъ боязни, / *Добрий* зъ цноты не грѢшить, *злый* зъ постраху казни» (Лямент, Мелетій Смотрицький). В цьому відбивається загальне релігійне уявлення про добро і зло та їхнє протистояння.

2.2.9. *Злий*. До означуваного поля *злий* належать: зльїи дѢлы, злый раб, злой налог, злой сын, злой отець, злое слово, злий речи злого человека, лѢта злий, товариство злое, зла язадрости, обучай злий, злий ид, люди злыми.

Зло часто постає як атрибут людини: *злий раб, злойсын, злой отець, люди злыми* і т.д. Це може бути пов'язано з тим, що в біблійних текстах зло, хоч і існує як окремий збірний образ усього того, що протистоїть Богу, проте зазвичай діє опесередковано, через людей і їхні вчинки. *Злі діла*, на відміну від добрих, суперечать Божій волі й ведуть до відходу від Бога. Зло є синонімом гріха [32], що відбивається в наступних строках: «О добротливый боже мой, / Вызнаю, я *злый раб*твой / Яко *сѣгрѣшил*ем предъ тобою, / *Злым* налогом сам собою, / *Словом* и *злым* дѢлом, / И нечистим моим тѢлом», де автор називає себе злим рабом Божим, бо согрішив злим словом і ділом.

2.2.10. *Духовний і душевний*. До означуваного поля *духовний* і *душевний* відносяться такі іменники: потомство духовное, науки духовныи, духовныи слѢды, духовный трвоги, духовныи sprawy, духовный голод, спижарни духовной, духовный дѢти, душевныи струпы и раны, душевный сказы, душевная сила.

Пояснимо, як співвідносяться «дух» і «душа». Душа людини це: 1) складова, субстанційна частина людської сутності, що має властивості, що відображають

Божественні досконалості; 2) відмінна від тіла частина людської іпостасі; 3) людина; 4) тварина та її життєва сила [32]. Дух - це частина душі, особлива здатність до пізнання Бога [32], найвища сила людської душі, завдяки якій, людина пізнає Бога [32]. Таким чином, в біблійних текстах простежується певне розділення душі на два складники: нижчу, спільну з тваринною (почуття, вольові спонукання та здатність поєднання ідей) та вищу, духовну, здатну до самостійного судження, самосвідомості, самоаналізу, спрямування своїх дій, беручи при цьому за них відповідальність [32]. Як приклад можемо навести такі цитати: «Бо Боже Слово живе та діяльне, гостріше від усякого меча обосічного, проходить воно аж до поділу душі й духа, суглобів та мозків, і спосібне судити думки та наміри серця», «Это люди, отделяющие себя (от единства веры), душевные, не имеющие духа» [Євр.4:12, Юд.1:19 (синод)].

В аналізованому нами матеріалі досить чітко відбивається уявлення про подібне розділення душі і духа. Духовними тут названі явища, які належать до розумової сфери людини й пов'язані з пізнанням бога (науки духовнии), також ті явища, через які передається думка про єдність християн у вірі (потомство духовное, духовный дѣти) і ті, в яких утверджується здатність духа спрямовувати свої дії (духовнии справи). До тих образів, що пов'язані з пізнанням бога ми також зараховуємо духовный голод і спіжарню духовную (спіжарня с.ж. комора для харчових припасів, комор[40: 343]) Ці образи перетинаються з образом небесного хліба як науки: «Чомужь [въ] той нас, бѣдных, потребѣ / Не погадаеш, знаючи, же о земном хлѣбѣ / Живы быти не можем, присмаков потреба, / Наук твоих духовных, небесного хлѣба».

Натомість душевними тут названі явища, які зазвичай стосуються тіла (душевнии струпы и раны, душевный сказы). Звісно, струпи, рани і скази стосовно душі мають переносне значення, але це значення базуються на здатності душі відчувати біль і страждання, як і тіло, хоча й природа цього болу інша.

2.2.11. *Золотий*. До означуваного поля *золотий* належать: Злоты́и стру́мени, зло́тый о́воц, золоты́е квѣ́ты, зло́тоє уроже́ня, зло́тыє воды, зло́тоє слово, труба золотая, златые струи.

Майже всі наведені образи пов'язані з символікою райського саду: «На възросне́ня древ, въ дому́ божом плодови́тых, / Злотови́дне закви́тну́лых, въсѣмъ знакоми́тых, / Котры́е бы зло́тый о́воц съ се́бе дава́ли / И за́вше пожи́тком церков обмышлева́ли...», «Где звы́кли свята́е вѣ́чне опочива́ти, / З зло́тых ся вод святого охоложа́ючи. // Злотови́дне и безъ ска́зы проквита́ючи. // С котрого золоты́х ся квѣ́тув позщипа́ло / И на пожи́ток ся вам, цным дѣ́тем, зобра́ло» (Анонім, на Златоустого і до читательників). Це тісно переплітається з біблійським описом неба, або небесного міста з чистого золота: «Його мур був збудований з яспису, а місто було щире золото, подібне до чистого скла», «А дванадцять брам то дванадцять перлин, і кожна брама зокрема була з однієї перлини. А вулиці міста щире золото, прозорі, як скло» [Об.21:18,21]. Акцентуймо епітетний образ златоє слово. Епітет златоє використовується, щоб підкреслити його важливість, цінність.

РОЗДІЛ III

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІТЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ

Виразність, пишність і художнє багатство барокових текстів досягається передусім широким і активним використанням тропів і стилістичних фігур, до яких належать епітети. Головною функцією епітета в тексті вважається виділення визначальної риси предмета чи явища і набуття ним нових значеннєвих відтінків. Проте в кожному тексті епітети виконують додаткові семантико-стилістичні функції, що залежать від специфіки самого тексту, його жанру, стилю, теми тощо. Перший твір, обраний нами для аналізу, – це «Похвала пренасвятїшей пречистой божей матери» Кирила Транквіліона-Ставровецького.

Перше, що звертає на себе увагу при аналізі цього тексту, – це те, що епітети в ньому є домінантою у формуванні одного образу – Богородиці. З перших рядків вірша автор створює образ діви Марії, використовуючи чисельні означальні конструкції такі як: «преслávная и велехвálnая», «пречистая дѣвица», «благословénная богородица», «пресвѣтлая небесная царица», «госпожа обрадовáнная», «богом избрáнная», «прéжде мíра предувѣдѣнная», «пречистая дѣво нетлѣнная» і т.д. Завдяки такому багатому використанню епітетів автору вдається одразу виписати майже усі традиційні риси образу Богоматері, що є однією з цілей епітетної характеристики образу. Проте найголовнішою метою такого широкого залучення епітетики напевно можна назвати прославу Богородиці, що і відображається в назві вірша «Похвала пренасвятїшей пречистой божей матери». До того ж, епітети слугують для увиразнення образу діви Марії, утвердження її всемогутності, величності, вираження кожної з граней її іпостасі. Варто зазначити, що, з одного боку, таке нашарування епітетів не є ознакою лише одного тексту чи автора, а барокового мислення загалом, а з іншого – барокова художня свідомість найтіснішим

чином пов'язана з особливостями конструювання образу Богоматері у релігійній богослужбовій літературі. Наприклад, в найвідоміших молитвах до Богородиці: «Янгольський привіт Богородиці» та «Хвальна молитва Богородиці» так само образ діви Марії моделюється за допомогою епітетів, а також висловлюється похвала Богоматері:

«Богородице діво, радуйся, благодатна Маріє, Гоподь з Тобою: благословенна Ти між женами і благословенне породження лона Твого, Ти бо Спаса родила єси душам нашим»; «По правді, є достойно славити Тебе, Богородицю присноблаженну й пречисту й матір Бога нашого. Чеснійшу над херувими і славнішу незрівняно над серафими без зотління Бога Слово родившу, Сущую Богородицю Тебе величаємо» [8].

Формування образу Богородиці за допомогою епітетів споглядаємо і у інших барокових поетів. Наприклад, у вірші Памва Беринди:

И ты, о матко и дѣво пренайчистшая, |на полі:| Поздровене до пречистой
 Над чистых зъ вѣкувъ чистости презрочистшая.
 Будь от нас, пастухов тых, нынѣ поздровена,
 Котраясь над всѣхъ бога наддерувелбена.
 Надъ херувими бовѣм естесь честнѣйшая
 И серафимов заисте хвалебнѣйшая... (на рожество христово вѣршѣ,
 Павмво Беринда)

Або Дмитрія Туптала:

Пред рождеством неврежденна,	Дѣва Богу соблюденна
Во рождествѣ; хочеш знати,	Кто сія есть дѣва-мати?
По рождествѣ паки чиста,	Сице всегда дѣваиста.
Матерем и дѣвам слава,	Вѣнцы увѣнчанна глава.
На руку же имать сына	Мати-дѣва та єдина.
Дѣво, чистоту ми дати	Изволь, храни же мя, мати.

Тут так само простежуємо актуалізацію найвиразніших якостей Богородиці: її чистоту як духовну, так і тілесну, незайманість, Боже благословення,

винятковість, панівне становище в божественній ієрархії. Однак це не єдині якості Богоматері, які формують її образ. Для української барокової літератури характерним є сприйняття діви Марії як духовної провідниці людей, заступниці перед Богом, захисниці і хранительки народу як від земних, так і від духовних бід. Відповідно і коло символів, через які замальовується Богородиця, дуже широке. Наприклад, О. Максимчук, розглядаючи парадигму марійних образів у казанні на Благовіщення XVII ст., виділяє такі символи і метафори, що стосуються образу Богородиці: діву Марію зображають як духовне море, як морську зорю, що указує вірянам путь скрізь житейське море, як небесні світила, зокрема місяць. Також Богоматір називають Давидовою вежею, що прикрашена щитами, та тронем царя Соломона. До того ж присутнє порівняння Богородиці з Юдитою, Естер та Ревекою, передусім, як з жінками, що в скрутні часи прийшли на порятунок свого народу [21].

Отже, образ Богородиці в бароковій літературі є багатовимірним і ємким, що виражається в широкому колі символів і означень, дотичних до Богоматері. Тому, звісно, епітети є не єдиним засобом образотворчості діви Марії. О. Матушек, досліджуючи символіку Богородиці в бароковій літературі, зазначає, що «образ Богородиці компліюється за допомогою моделей риторичних фігур, догматичних схем та використання принципів екзегези Святого Письма» [22]. Дослідниця виділяє декілька засобів творення образу Богоматері серед яких: по-перше, акафісний або концентричний спосіб організації матеріалу, коли один образ має багато образних уподібнень, що виражається за допомогою ампліфікацій, повторів, поодиноких символів, по-друге, бінарні поєднання (позитивні і подвійні протиставлення), по-третє, конструкції, засновані на ієрархічній підпорядкованості [22].

Таким чином, бачимо, що багата епітетика слугує для формування образу Богородиці, вираження найістотніших його ознак, а також для висловлення пошани і прославлення діви Марії.

Подібну функцію епітетики споглядаємо і в іншому творі Кирила Транквіліона-Ставровецько, на цей раз присвяченому вже Ісусу Христу –

«Похвала персонѣ сыновской». Тут так само споглядаємо, що епітетна характеристика відіграє провідну роль у формуванні образу Ісуса Христа. За своєю суттю цей образ є теоцентричним, адже Ісус Христос – це іпостась Бога нероздільна з ним самим, і всі божественні якості стосуються і Ісуса також. Як і в «Похвалі... божей матери», в цьому тексті виявляються усі головні постулати релігійного мислення стосовно Христа-Бога, зокрема те, що Ісус є «сілным», «вседержавным», «предвѣчным», «с отцем и духом святым въ едином божествѣ нераздѣлимым», «непостижимым», «на земли плотию явленным» і т.д. Таким чином, один твір тяжіє до синкретичного моделювання образу. Подібне спостерігаємо і в інших поезіях, наприклад:

...Сын божій а сын Давыдов,
 Посланник зосланный,
 А нам от вѣка изготованный,
 Отвѣрнул нас от невѣрных жидов.
 А наш правдивый Христос.
 Троице святаа, слава тобѣ (Авраам Білобородський).

Отже, як видно, автори барокових віршів, присвячених божествам, намагаються змоделювати їхній цілісний образ, виписати якомога більше рис і ознак, притаманних Богу в релігійній картині світу. До того ж, за допомогою нашарування епітетів автори виражають захоплення і похвалу божествам (Богу, Ісусу Христу, Святій Трійці, Богородиці), адже в християнській релігії вони є абсолютами і кожна з їхніх якостей гідна пошани, возвеличення, захоплення і наслідування. Звісно, це не єдині функції художніх означень в барокових текстах. Епітети, наприклад, можуть слугувати інструментом побудови антитези:

... Єдин мовил, жесь зъ злого отца спложоный,
 а я съ побожного естем урожоный.
 Добрый рек, милуючи зъ цнотю згду:
 «мнѣ мой род ганьба, а ты — своему роду».
 Вам, шляхтам, которые маєте сыны,

абысте за них не поносили вины,
 Умѣй зъ дитинства вправити єго въ цвѣченъе,
 сам будь єму прикладом и наученьєм,
 Абы, єслись добрый, твоя, яко звыкла,
 слава въ нем квітнула и нѣкгда не зникла,
 Єслись теж злый, абы сын, твоим стараньєм,
 зоставши по тобѣ, божим поволаньєм
 Всю неславу предков цнотами загладил
 и то все направил, щось ты был завадил.
 Єслись сын, наслѣдуй же добраго отца,
 єслись отець, паси ж, бо то твоя овца (До того ж читателника, Леонтій
 Мамонич).

У цьому вірші автор наголошує на важливості виховання, пояснює, що від батьків залежить, якою людиною виросте дитина, адже вона бере з них приклад. Автор будує опозицію за допомогою епітетів добрий – злий. Звернімо увагу, що в даному контексті епітети «добрий» і «злий» виражають, радше, загальну оцінку і відповідають опозиції хороший – поганий. Це, в свою чергу, також пов'язано з релігійним мисленням, яке визначає шлях життя людини. Для християнства важливе визначення життєвих шляхів, а саме: путь добра і путь зла, шлях віри і невіри.

Отже, опираючись на аналіз наведених віршових текстів, можна дійти висновку, що епітетика в бароковій поезії виконує функцію моделювання образу і актуалізації його типових ознак наявних в релігійному світобаченні. Окрім цього епітети виконують і стандартні функції, характерні для барокової поезики загалом: увиразнюють текст, створюють ефект пишності, будують стилістичні фігури, наприклад, антитези.

ВИСНОВКИ

Системний різноаспектний аналіз епітетики української барокової поезії першої половини XVII важливий для формування наукових уявлень про релевантні складники її художніх світів, а саме а) ключові словообрази барокової поезії; б) їх означуваній «простір» з подальшим описом особливостей семантичних та функційних особливостей означень; в) найбільш уживані і продуктивні епітети та парадигму образів, які вони характеризують.

Виокремлені й схарактеризовані словообрази, що належать до верхнього, небесного світу, ті, що стосуються земного світу, і ті, що з'єднують світ божеств і світ людей. При такому поділі ми орієнтувались на особливості тогочасного світобачення, що характеризувалось виразною релігійністю. З огляду на специфіку барокового світогляду і тематику аналізованих текстів, ключовими образами барокової поезії є, по-перше, належні до небесного світу назви божеств, а саме: *Бог, Богородиця, Ісус Христос* і їхні метафоричні назви, такі як *цар, цариця, отець, пастир* і т.д., по-друге, образи *слави, волі, мудрості, царства*. Коло образів земного становлять *душа, життя, смерть*. Посередником між небесним і земним світом виступає *віра*. Більшість характеристик цих образів актуалізують уявлення про них, що базується на біблійних текстах. Зокрема, при описі Бога типовими є вказівки на такі його якості як вищість, панівне становище над всім світом, вічність, доброта, триєдність, святість.

Прикметним в означальному просторі до Бога є часте вживання означень із часткою –не, що пояснюється наявною тенденцією до опису Бога негативним шляхом, тобто зазначаючи, яким Бог не є, аби ясно показати його відмінність від всього іншого світу. Характеризуючи Ісуса Христа, поети акцентують його подвійну сутність як людини і як Бога, а також місію, з якою він був посланий у цей світ, його істинність і правдивість, а також вічність, як і Бога.

Означальний опис Богородиці рясніє епітетами з префіксами пре-, най- і суф. –іш, які вказують на вищий ступінь прояву ознаки, що яскраво виражає акцент на найвищому прояві чеснот діви Марії, а також на її панівному становищі в небесній ієрархії, що є найхарактернішою ознакою в описі Богоматері.

Продуктивними для барокової поезії означеного періоду є означення *божий, небесний, вічний, святий, земний, мирський (мировий), добрий, злий, зацний, духовний (душевний), золотий*. Функціонування цих означень знов-таки тісно пов'язане з їхнім уживанням в біблійських текстах, хоча подекуди спостерігається й відхід від біблійського канону, наприклад, в таких епітетах як *божий*, а також *земний*, зокрема в образах земної слави і хліба.

Образ земної слави сприймається як позитивний образ, на відміну від біблійських текстів, де наявне застереження від пошуку земної слави. Земний хліб, навпаки, розглядається як нездатний повною мірою наситити людину, в той час як в Біблії хліб і небесний, і земний описується як один із найважливіших дарунків Бога.

Найчастіше тексти, присвячені божествам, тяжіють до синкретичного моделювання образів, що здійснюється переважно за рахунок широкого вживання епітетів. Художні означення в барокових текстах стають основою для побудови різноманітних стилістичних фігур.

Отже, епітети в українській бароковій поезії найчастіше виступають засобами актуалізації уявлень про божественний світ і людський, що базується на біблійних текстах. Саме за допомогою епітетів барокові митці здійснюють синкретичне,максимально повне моделювання образів божеств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко Л. О. Генеза та особливості структури поетичної метафори бароко: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Ін-т мовознавства ім. О. Потебні НАН України. Київ, 1997. 160 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена професором І. І. Огієнком – митрополитом Іларіоном. Лондон, 1992. 959 с.
3. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст.: навч. посіб. Київ.: ВЦ «Академія», 2009. 424 с.
4. Веселовський А. Н. Из истории эпитета // Историческая поэтика. Москва: Высшая школа, 1989. 648 с.
5. Виговська А.В. Символіка світла в поетичній мові українського бароко//Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2001. Вип. 2. с. 108—112.
6. Волковинський О. С. Необхідність подолання термінологічного хаосу в класифікації епітетів: Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. Вип. 31. С. 211–216.
7. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. 460 с.
8. Геращенко. А. Молитовник. Ц.-славянський та український тексти (з поясненням). Видання друге без одмін, 1917. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/unikalni-rukopisy/molytovnyk-ts-slavyanskyj-ta-ukrajinskyj-teksty/> (дата звернення – 15.11.22)
9. Голуб И.Б. Стилистика русского языка. Москва: Высшая школа, 1986. 336 с.
10. Гулий К. М. Метафора в українській поезії XVII ст.//Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків: Око, 1994. Т. 2. 160 с.

11. Гуцуляк І.Г. Мовостиль українського поетичного бароко: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Чернівці, 2005. 20 с.
12. Дем'янюк А.А. Стилiстичнi функцiї композитiв у мовi староукраїнської поезiї кiнця XVI—XVII столiть//Актуальнi проблеми української лiнгвiстики: Теорiя i практика. Київ: Вид-полiграф. центр «Київ. ун-т», 2001. Вип. 2. С. 143–149.
13. Дем'янюк А. А. Композити як органiчний складник лексики староукраїнської лiтературної мови кiнця XVI – XVII ст. // Актуальнi проблеми української лiнгвiстики: Теорiя i практика. Київ: Вид-полiграф. центр «Київ. ун-т», 2005. Вип. XI. С. 30–35.
14. Естетика i поетика слова : збiрник / Олександр Потебня. Київ: Мистецтво, 1985. 301 с.
15. Iсiченко Ю. А. Iсторiя української лiтератури XVII – XVIII ст.: курси лекцiй. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij/istoria-ukraienskoie-literaturi-hvii-xviii-st> (дата звернення – 21.10.22)
16. Жирмунский В. М. К вопросу об эпитете. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / Изд. подгот. Н.А. Жирмунской. Москва: Наука. Ленинградское отделение, 1977, 407 с.
17. Красавiна В.В. Структурно-семантичнi, стилiстичнi та текстовi функцiї епитета в iсторичному романi (на матерiалi творiв другої половини XIX – першої половини XX ст.): автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2005. 18 с.
18. Крeкотeнь В. Українська поезія XVII ст. в системі схiднослов'янської лiтератури барокко / В. Крeкотeнь // Українське барокко: матер. I конгр. мiжнар. асоц. українiстiв, м. Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р. Київ: Інститут української археографії АН України, 1993. С. 54–64
19. Крiса Б.С. Iсторичнi сюжети у вiршах пiзнього українського бароко// Українське лiтературознавство, 2010. Вип. 69. С.136—144.

20. Ломоносов М. В. Российская грамматика / соч. Михайла Ломоносова. СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1755. 210 с.
21. Максимчук О. Похвала Богородиці з українського рукописного казання на Благовіщення XVII ст.: парадигма марійних образів: Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, с. 419-438.
22. Матушек О. Ю. Символіка Богородиці у метатексті барокової літератури: автореф. на здобуття наукового ст. канд. філол. наук: спец. 10.01. 01 «Українська література». Харків, 1999. 19 с. URL: https://www.medievist.org.ua/2016/02/blog-post_29.html (дата звернення – 9.11.22)
23. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько; За ред. Л.І.Мацько. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
24. Михайлов А.В. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. Москва: Наука, 1994. С. 336.
25. Мишанич О. Українська література доби бароко: проблеми дослідження і видання // Мишанич О. Кризь віки: Літ.-критичні та історіографічні статті й дослідження. Київ.: Обереги, 1996. С. 82–89.
26. Москвин В. П. Эпитет в художественной речи / В. П. Москвин // Русская речь. 2001. № 4. С. 28–32.
27. Москвин В. П. Метафора и эпитет // Русская метафора. Очерк семиотической теории. Изд. 2, перераб. и доп. Москва: ЛЕНАНД, 2006. 184 с.
28. Наливайко Д.С. Становлення нової жанрової системи в українській літературі доби бароко//Українське бароко: матеріали I конгресу міжнародної асоціації українців. Київ, 1993. С.12—21.
29. Новий словник епітетів української мови / С. Єрмоленко // Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр. — Київ: Ін-т української мови НАН України, 2009. — Вип. 18

30. Онопрієнко Т. М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2002. 134 с.
31. Онопрієнко Т. М. Тропеїчні засоби реалізації прагматичної скерованості художнього тексту: вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2008. Вип. 40. С. 181–185.
32. Православний портал «Азбука веры». URL: <https://azbyka.ru/> (дата звернення – 5.10.22)
33. Райкен Л., Уилхойт Д., Лонгман Т. Словарь библейских образов/перекл. Скороходов Б. А. (Aaron'srod — Spot), Рыбаков О. А. (Springsofwater — Zion). Спб.: Библия для всех, 2005. 1424 с.
34. Ринкер Ф., Майер Г. Библийская энциклопедия Брокгауза. Перевод с немецкого: Российское Библийское Общество, 1999. URL: <https://bible.by/lexicon/brockhaus/> (дата звернення – 22. 10. 22)
35. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник. Київ: Артєк, 2001. 392 с.
36. Слобода Н. В. Метафора як стилістична фігура поезики / Н. В. Слобода // Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника. Д.: Пороги, 2008. Вип. 7. С. 131–138.
37. Словник староукраїнської мови XIV—XVст. в 2т./під ред. Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького, Київ: «Наукова думка», 1978. Т 1. 593 с.
38. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення – 12.10.22)
39. Степовик. Д.В. Леонтій Тарасевич і українське мистецтво барокко, Київ: Наукова думка, 1986. 236 с.
40. Тимченко Є.К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV — XVIII ст./Підготув. до видан. В. В. Німчук та Г. І. Лиса. Київ-Нью-Йорк: вид. «Преса України», 2002. Кн.1. А — Н; 2003. Кн. 2. О — Я.

41. Турсунова Л. А. К проблеме классификации эпитетов: сб. научн. трудов МГПИЯ им. М. Тореца. Вопросы романо-германской филологии / отв. ред. А. В. Кунин. Москва, 1974 Вып.75. С. 67–89.
42. Турсунова Л. А. Структурные типы и стилистические функции эпитета в языке английской художественной литературы XX века: автореф. дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». МГПИЯ им. М. Тореца. Москва, 1974. 23 с.
43. Українська література XI–XVIII ст.: хрестоматія / уклад.: П. Білоус, Г. Левченко, О. Білоус; за ред. П. Білоуса. Київ.: ВЦ «Академія», 2011. 688 с.
44. Українська поезія: Кінець XVI — початок XVII ст./Упорядн. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. К.: Наук. думка, 1978. 432 с.
45. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956. С. 248-317.
46. Чижевський Д. І. Історія української літератури. Київ.: ВЦ «Академія», 2003. 480 с. С. 243-267.
47. Чижик-Полейко А.И. Стилистика русского языка: учеб. пособие для студентов-филологов в 3 т. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1962-1964. Т. 2. 224 с.
48. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII ст.: У 2-х кн. Київ.: Либідь, 2004–2005 Кн. 1. 398 с.
49. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII ст.: У 2-х кн. Київ.: Либідь, 2005. Кн. 2. 728 с.

Анотація

Потеряйко Т.Г. Означальний простір української барокової поезії першої половини XVII ст.

У роботі здійснено аналіз означального простору української барокової поезії першої половини XVII ст. на матеріалі поезій, вміщених в збірнику «Українська поезія: Кінець XVI – початок XVII ст. / Упорядн. В.П.Колосова, В. І. Кречотень. К., 1978».

Виокремлено художні означення разом з означуваними словами й проаналізовано їхні функційно-семантичні особливості. З'ясовано, що художній світ барокової поезії будується на основі релігійного світосприйняття з розділенням на верхній, божественний і земний, людський світи. Епітети виступають одним із найпродуктивніших засобів вираження цього поділу. Також виділено ключові словообрази разом з означальними словами і досліджено їхні семантико-стилістичні особливості. З'ясовано, що епітети до цих образів актуалізують уявлення про них, що базується на біблійних текстах.

Здійснено аналіз функційно-стилістичних особливостей епітетів на прикладі декількох конкретних творів з урахуванням контексту. З'ясовано, що поезії, присвячені божествам, тяжіють до синкретичного моделювання їхніх образів, що здійснюється переважно за допомогою епітетів. Також виявлено, що епітети нерідко стають основою для побудови різних стилістичних фігур.

Ключові слова: барокова поезія, релігійна картина світу, епітет, словообраз, означальний простір.

Summary

Poteryayko T. The attributive space of Ukrainian baroque poetry of the first half of the 17th century.

The work analyzes the attributive space of Ukrainian baroque poetry of the first half of the 17th century, based on the material of the poems included in the collection "Ukrainian Poetry: The End of the 16th - Beginning of the 17th Century. / Organized V. Kolosova, V. Krekoten. K., 1978".

The artistic attribute together with the signified words are singled out and their functional and semantic features are analyzed. It is found that the artistic world of baroque poetry is built on the basis of a religious worldview with a division into the upper, divine and earthly, human worlds. Epithets are one of the most productive means of expressing this division. Also, key word forms are highlighted together with signifiers and their semantic and stylistic features are investigated. It was found that the epithets for these images actualize the idea about them, which is based on biblical texts.

An analysis of the functional and stylistic features of epithets was carried out on the example of several specific works, taking into account the context. It was found that the poems dedicated to deities tend to syncretic modeling of their images, which is carried out mainly with the help of epithets. It was also found that epithets often become the basis for building various stylistic figures.

Key words: baroque poetry, religious picture of the world, epithet, figure of speech, attributive space.